

Milica VUKOTIĆ*

EKONOMSKE SLOBODE U SISTEMU OBRAZOVANJA

*Sloboda bez učenja je opasna.
Učenje bez slobode je beskorisno.*
– John. F. Kennedy

EKONOMSKE SLOBODE I OBRAZOVANJE

Ne postoji sloboda bez ekonomske slobode. Bez nje, čak ni političke, lične i građanske slobode ne mogu postojati. Kada je, na primjer, Arnold Švarceneger došao u Ameriku, nije imao novac u džepu, ali je imao slobodu da ga zaradi. Ako je neko slobodan da bira, to znači da je slobodan da donosi svoje sopstvene odluke i snosi njihove posljedice, da je slobodan da teži ostvarenju svojih ličnih ciljeva i da pretvori svoje potencijale u dobar biznis.

U ovom radu uglavnom će biti posmatran uticaj načina finansiranja na kvalitet obrazovanja, kao i kako proces globalizacije utiče na potrebu za povećanjem kvaliteta znanja.

Globalizacija znači denacionalizaciju svega. To znači da, s jedne strane, padaju granice nadležnosti države, a s druge, da jača snaga tržišta kao mehanizma regulacije ekonomije. Posljedice ovog megatrenda na društvo i pojedince su velike. Promjene u otvorenosti su brže od promjena u našim glavama.

* Univerzitet Donja Gorica

Da bi savremeni čovjek mogao da prati tako brze promjene, nijesu mu potrebne samo informacije, već prije svega znanje. Nikada u ljudskoj istoriji tražnja za znanjem nije bila tako velika kao danas. Proces globalizacije, shvaćen kao denacionalizacija, ima za posljedicu razbijanje kolektivizma i kolektivističkih obrazaca društva, i sve veću individualizaciju društva. Sve više postajemo individue i pojedinci.

Upravo taj proces individualizacije društva ključni je uzrok tektonskih poremećaja u društvu, kojih mnogi nijesu svjesni. Širenjem tržišta, širi se mogućnost izbora svakog pojedinca. U tom smislu širi se izbor gdje mladi ljudi da studiraju, ali gdje i da rade. Oni su svjesni da žive u svijetu koji je postao globalno selo. Prostori i distance su već savladani tehnološki – Interenetom!

Tražnja za ljudima koji znaju, rapidno raste i sve je globalnija. Zato i nije čudo da, na primjer, američke firme objavljuju konkurse za prijem ljudi iz nerazvijenih zemalja da rade u Americi. Mobilnost ljudi koji znaju jako raste. I sve više će rasti.

Ako je tržište osnov naše civilizacije, a jeste, onda treba imati u vidu da je tržište mehanizam koji odvaja sposobne od nesposobnih; znanje od neznanja. Logika profita se zasniva na sposobnim ljudima, ljudima koji znaju. Tako znanje i postaje jedan od ključnih faktora podjele društva na dvije grupacije: uspješne i manje uspješne.

Znači, globalizacija povećava tražnju za znanjem i širi tržište za sposobne pojedince. Taj trend povećanja tražnje za znanjem sve više će se ubrzavati.

PRIVATNO OBRAZOVANJE – GLOBALNI TREND

Obrazovanje postaje globalna industrija. Odnosno, to sve više postaje i veliki biznis. U malim zemljama svijeta, predrasuda da je državno obrazovanje „ozbiljno” i kvalitetnije od privatnog, koje je navodno samo profitno orijentisano (lako ostvarivanje dohotka), razbijena je i napuštena.

Privatno obrazovanje se širi, ne samo u razvijenim zemljama Zapada već i u nerazvijenim zemljama i zemljama u tranziciji. Na primjer, u Čileu, oko 56% visokog obrazovanja je na privatnim univerzitetima; Brazilu i Gvatemali oko 40%; Kini je već na nivou od 10%; Rusiji 7%, itd. Neminovno je očekivati da će se ovaj trend nastaviti i ubrzati!

U vremenu kada diploma kao papir sve manje znači, ili uopšte ne znači, kvalitet obrazovanja na nekom univerzitetu (mjereno znanjem i vještinama koje studenti dobiju) osnov je njihove tržišne pozicije. Zato je

i dosadašnje iskustvo pokazalo da su mnogi privatni univerziteti i propali upravo zbog toga što nijesu shvatili da je važno znanje studenata, a ne njihova diploma. Ako je važno znanje i ako je privatni univerzitet, iz više razloga, efikasniji od državnog, onda je razumljivo da će tražnja za privatnim univerzitetima rasti. Istina, postoje i postojaće dobri državni univerziteti! Ali ovdje se govori o procesu i tendenciji!

Iz ovih razloga, ulaganje privatnog novca u obrazovanje kao oblast biznisa je svjetski-globalni trend! Da sumiramo, globalizacija povećava tražnju za znanjem, i obrazovanje je u savremenom svijetu biznis, odnosno novac uložen u obrazovanje donosi profit.

VISOKOŠKOLSKE OBRAZOVNE INSTITUCIJE SA DIREKTNIM FINANSIRANJEM (PRIVATNO OBRAZOVANJE)

Posmatrane prema načinu finansiranja, obrazovne institucije možemo podijeliti na one sa direktnim finansiranjem (privatno obrazovanje) i institucije sa indirektnim finansiranjem. Institucije sa direktnim finansiranjem su obično u formi privatnih institucija visokog obrazovanja.

Institucije direktno finansiraju korisnici njihovih usluga, tj. studenti ili privredne organizacije, finansirajući studije za sopstvene kadrove. Kao rezultat ovoga, osnivaju se i opstaju oni univerziteti za čijim uslugama postoji tražnja na tržištu obrazovanja.

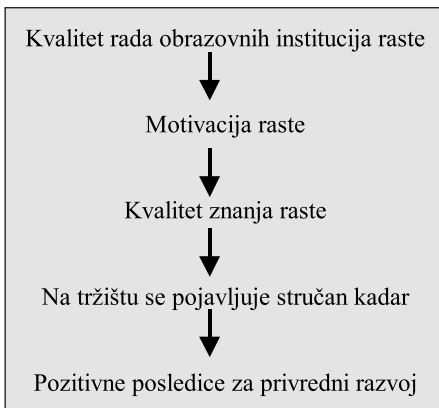
Učesnici u sistemu privatnog obrazovanja mogu se podijeliti u dvije osnovne kategorije: studenti i nastavni kadar.

Predavači (nastavni kadar), biraju se imajući u vidu njihove realne i formalne sposobnosti i podložni su stalnoj kontroli rada. Sigurnost njihovog radnog mjesta je direktno vezana za kvalitet postignutog rada. Postoji konkurencija na tržištu nastavnog kadra.

Studenti se javljaju u ulozi finansijera i kupaca usluga visokoobrazovnih institucija i kao takvi utiču na način rada i organizovanja istih. Takođe, snose direktnu materijalnu odgovornost usljed neuspješnog studiranja jer plaćaju školarinu tokom studiranja bez obzira na to da li postižu uspjeh tokom studiranja ili ne.

Krajnji rezultat ovako organizovanog sistema visokog obrazovanje prikazan je dijagramom 1.

Kao što je prikazano na dijagramu, s obzirom na to da ove institucije funkcionišu na tržišnim principima, kvalitet njihovog rada raste. Ovo

Izvor: World Bank, *Poverty and Education*

nastavnici su motivisani da konstantno usavršavaju svoja znanja i sposobnosti i na taj način nađu kupca za svoj proizvod na tržištu. Kao rezultat ovoga, kvalitet nastave raste.

Studenti koji direktno snose troškove studiranja (direktna materijalna odgovornost), motivisani su da ostvare maksimalan profit na svoju investiciju, pa je i njihov angažman i uloženi trud na studijama veći. Za razliku od indirektno finansirajućih institucija, gdje student može pohađati iste kurseve više puta bez materijalne obaveze prema instituciji, u direktno finansirajućim institucijama svaki kurs ima svoju cijenu, i kao rezultat ovoga, studenti su motivisani da započeti kurs uspješno završe, bez ponavljanja (naravno, ovdje se ne analiziraju oportunitetni troškovi produženog studiranja koji nisu nimalo beznačajni).

VISOKOŠKOLSKE OBRAZOVNE INSTITUCIJE KOJE SE INDIREKTNO FINANSIRAJU

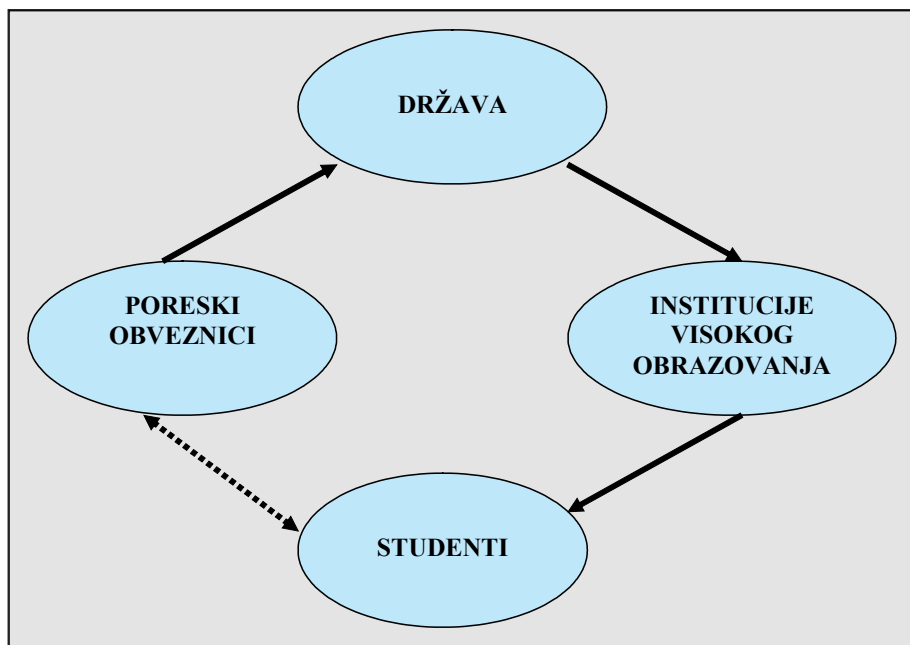
Visokoškolske obrazovne institucije, koje se indirektno finansiraju, dominantno su u javnom (državnom) vlasništvu, naročito u zemljama socijalističkog tipa.

Način finansiranja rada ovih univerziteta je uglavnom isti u najvećem broju slučajeva. Rad univerziteta se finansira iz državnog budžeta koji se popunjava prihodima po osnovu poreza i drugih dažbina. Znači, rad univerziteta indirektno finansira sektor stanovništva i privrede.

Rad institucija visokog obrazovanja finansiraju dijelom svi poreski obveznici, i oni koji koriste ovu vrstu usluga i oni koji to ne čine. To je prvi nedostatak ovakvog načina finansiranja.

je rezultat postojanja konkurencije na tržištu visokoškolskog obrazovanja i borbe za kupce ovih proizvoda. Organizacija rada ovih institucija zasniva se na maksimi: „Potrošač je kralj” i studije su prilagođene zahtjevima i potrebama kupaca, studenata i privrednih organizacija.

Kako nastavni kadar nema sigurnost radnog mjesta, jer je angažman direktno uslovljen kvalitetom usluga koje se mogu pružiti,

Dijagram 2. Sistem finansiranja državnih institucija visokog obrazovanja

Šema finansiranja predstavljena je sledećim dijagramom.

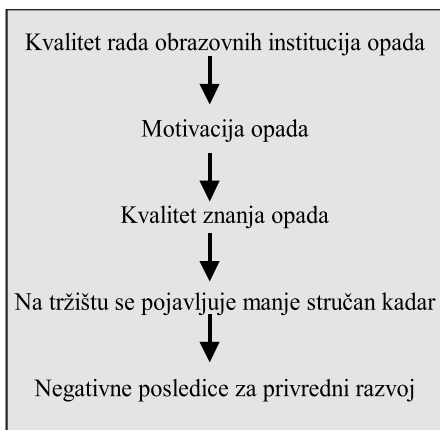
Učesnici u sistemu javnog obrazovanja mogu se podijeliti u četiri osnovne kategorije: država, poreski obveznici, studenti i nastavni kadar.

Država se u sistemu javlja kao organizator i nosilac cjelokupnog sistema. Državni aparat prikuplja finansijska sredstva od poreskih obveznika i redistribuira ih visokoobrazovnim institucijama. Državni organi donose odluku o osnivanju ovih institucija i o načinu njihovog rada.

Poreski obveznici imaju ulogu indirektnog finansijera rada visokoobrazovnih institucija. Obveznici finansiraju rad institucija bez obzira na to da li koriste njihove usluge ili ne. Bez obzira na činjenicu da snose dio troškova njihovog rada, oni direktno ne učestvuju u donošenju odluka o načinu organizovanja i rada istih.

Studenti predstavljaju korisnike usluga visokoškolskog obrazovanja. Oni direktno ne finansiraju troškove svog školovanja. Iako su korisnici usluga, ne utiču na njihov kvalitet. Takođe, nemaju obavezu nadoknade troškova državi usljed neuspješnog studiranja.

Nastavni kadar realizuje nastavu i transfer znanja u visokoobrazovnim institucijama. Angažovan je po zakonski utvrđenim procedurama i

Izvor: World Bank, *Poverty and Education*

sigurnost radnog mjesta nije značajno zavisna od kvaliteta ličnog rada. Takođe, novčana nadoknada je zakonski utvrđena i nije u vezi sa kvalitetom radnog angažovanja.

Preovlađujući krajnji rezultat ovako organizovanog sistema visokog obrazovanje prikazan je dijagramom 3.

Kao rezultat relativne sigurnosti radnog mjesta i fiksnih nadoknada koje ne zavise od kvaliteta pruženih usluga, motivacija nastavnog kadra da unapređuje svoja

znanja i sposobnosti opada. U najvećem broju slučajeva, ma kakvu god uslugu pružili, nastavnici će i dalje biti angažovani jer se u ovom sistemu prvenstveno vrednuju formalne titule i diplome.

Ovo za rezultat ima opadanje kvaliteta nastave a samim tim i znanja koje studenti stiču u ovim institucijama. Takođe, znanje i informacije koje se prezentiraju i nude studentima vrlo često su precizno definisani pravilima i nastavnim planovima i programima visokoobrazovnih institucija (koji su obično nefleksibilni i neinovativni), a ne potrebama i zahtjevima tržišta.

Studenti, s obzirom na to da ne snose direktne troškove svog obrazovanja, nijesu dovoljno motivisani da sve kurseve završe nakon prvog pohađanja⁶, što dodatno povećava troškove njihovog školovanja (ovi troškovi padaju na teret poreskih obveznika). Naravno, moraju se uzeti u obzir i oportunitetni troškovi produženog studiranja.

Ovo sve za rezultat ima opadanje nivoa znanja i stručnosti koji se nude na tržištu radne snage, a preko toga i negativne posljedice za privredni rast i razvoj, imajuću u vidu značaj znanja kao resursa.

Pored ovih nedostataka, indirektno finansiranje je znatno skuplje od direktnog oblika finansiranja iz dva osnovna razloga: finansiraju se i ne-

⁶ Napominjem da se u čitavom radu analizira prosječno stanje, a ne pojedinačni slučajevi. Naravno, uvijek postoje odstupanja od prosjeka, u pozitivnom i negativnom smjeru.

uspješni studenti (uzaludno investiranje), i s obzirom na to da učestvuje veći broj subjekata u sistemu, troškovi su veći.

Na osnovu analize direktnog i indirektnog načina finansiranja institucija visokog obrazovanja zaključuje se da direktni vid finansiranja, koji se pojavljuje u formi postojanja privatnih visokoobrazovnih institucija, daje bolje rezultate sa aspekta efikasnosti i kvaliteta znanja. Ovaj zaključak ima veliku važnost sa stanovišta tržišta: tražnja za znanjem koje se stiže na privatnim obrazovnim institucijama će stalno rasti.⁷

UMJESTO ZAKLJUČKA

Prema rezultatima IMD Scoreboard-a⁸, u većini zemalja srednjoškolski se nalaze na granici ekonomske i finansijske pismenosti. Veoma je interesantno da je „antikapitalistička” i „genetski socijalistička” omladina, ona koja je najspremnija da protestuje protiv ekonomskih reformi. Ovi protesti su upravo protivljenje slobodnom tržištu. Evropa je najtipičnije mjesto na kom se mogu vidjeti ovakvi protesti. Najveći protivnici, odnosno ljudi koji daju najviše primjedbi slobodnom tržištu i ličnoj odgovornosti, dolaze iz okruženja u kojima je svjesnost o postojanju ekonomskih problema veoma mala. Čak u Sloveniji i Francuskoj, na primjer, studenti su postali interesna grupa, i ponašaju se kao rent seekers. Ova značajna situacija je rezultat slabih i nestabilnih institucija koje dozvoljavaju da netržišno ponašanje bude izvedeno pod maskom specijalnog statusa studenata kao posebne grupe. Rezultat ovoga je katastrofalan. Zbog specijalnog statusa, studenti ne žele da se ponašaju produktivno (da rade, štede i investiraju), nakon što diplomiraju. Za razliku od toga, oni se radije fokusiraju na to kako da zadrže status studenta, jer ulazak na tržište podrazumijeva drugačija pravila igre. Takođe, studenti imaju ozbiljne namjere da postanu ozbiljna politička sila. Na drugoj strani, studenti koji ne namjeravaju da završe studije na vrijeme, manipulišu svojim idejama o „socijalnoj pravdi”. Na taj način oni „ispiraju mozak” svojim mlađim kolegama. Umjesto da se fokusiraju na to kako da iskoriste mogućnosti koje im se pružaju, oni se radije udružuju u razne forme prote-

⁷ Tooley, J. *The Global Education Industry*, IEA, London 2003.

⁸ IMD je nezavisna neprofitna organizacija koja svake godine objavljuje listu konkurentnosti zemalja, uzimajući u obzir četiri faktora konkurentnosti: ekonomske performanse, efikasnost državne administracije, biznis efikasnost i infrastrukturu.

sta, i totalno su nesvjesni ekonomskih problema. U suštini, ovo je kratko predstavljanje kako mlađi studenti postaju antikapitalistički inspirisani i vođeni neosocijalističkim idejama. Nesumnjivo, ovo dugoročno proizvodi deficit humanog kapitala u privredi.

Na primjer, na ovoj rang listi, Slovenija je rangirana na 50. mjestu, od ukupno 54 rangirane zemlje. Crna Gora, kao ni ostale zemlje bivše Jugoslavije, nijesu rangirane, ali je sigurno da bi rezultat bio sličan slovenačkom. Početak sprovođenja Bolonjske deklaracije, smanjio je broj neproaktivnih studenata, mada je on i dalje veoma značajan.

U Crnoj Gori još uvijek postoje predrasude o privatnim fakultetima, odnosno privatnom obrazovanju. Još uvijek je zastupljeno mišljenje da privatne fakultete upisuju bogati i loši studenti koji neće da uče, a da se kvalitetno znanje može steći samo na državnim fakultetima. Srećom, ovakvo mišljenje više nije dominantno. Tome je doprinijela konkurencija na tržištu privatnog obrazovanja. Konačno se kristalizuje mišljenje da se vrijednost fakulteta mjeri prema proizvodu, tj. znanju studenata, a ne prema načinu finansiranja.

Pitanje koje se postavlja je: Kakve posljedice povlači izbor fakulteta? Pri upisu fakulteta, mnogi studenti računaju na dom, kredit, i ostale studentske popuste. Međutim, pravo na većinu ovih popusta imaju samo studenti državnih fakulteta. Posmatrajmo, na primjer, raspodjelu mjesta u studentskim domovima. Pravo na predaju aplikacija imaju samo studenti državnih fakulteta. A iz kojih izvora se finansiraju studentski domovi? Naravno, novcem poreskih obveznika. Odnosno, finansiraju ih kako roditelji studenata državnog tako i roditelji studenata privatnih univerziteta. Pa, zašto bi onda pravo na mjesto imali samo studenti državnih fakulteta?

Ovo je samo jedan od primjera, i jedno od pitanja za dalju raspravu, koja će uskoro postati veoma aktuelna u Crnoj Gori. Ova problematika biće predmet nekog od budućih radova.

Da rezimiramo. Kvalitet obrazovne institucije ne mjeri se načinom njenog finansiranja, već kvalitetom proizvoda, odnosno znanjem studenata. Ipak, međunarodna istraživanja pokazuju da je globalni trend da privatne obrazovne institucije pružaju kvalitetnije obrazovanje, što je posljedica njihove organizacije.

LITERATURA

1. Babić Stojan, Milovanović Milić, 1999, „Teorija cena”, Ekonomski fakultet, Beograd.
2. Callan Patrick et al, 2001, Public and private financing of higher education: shaping public policy for the future”, Oryx Press.
3. Dewey John, 1997, „Experience and education”, Free press.
4. Enders Jurgen, 2006, „Public-private dynamics in higher education”, Transcript Verlag press.
5. Johnson Louane, 2005, „Teaching outside the box: how to grab your students by their brains”, Jossey-Bass press.
6. Osting Keneth, 1997, „Strategic planning for private higher education”, Harworth press.
7. Pejovich Steve, 2003, „Why is Culture Important”.
8. www.worldbank.org
9. www.cia.org

Milica VUKOTIĆ

ECONOMIC FREEDOM AND EDUCATION SYSTEM

Summary

Education system is one of the key pillars of the modern society. Importance of the knowledge as the input is constantly increasing. Moreover, it is very often considered as the most important resource of the modern economy and society.

The goal of the educational institutions is to increase the knowledge level as well as to increase ability of young persons (and not only them but also people who already started their working life) to solve practical issues in the real life situations.

This paper is considering impact of economic freedom on educational system as well as the impact of financing source and globalization on education system.

